

Adam Grzegorz Dąbrowski

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Źródła do badań regionalnych w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie¹

Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) – jedno z trzech polskich archiwów o charakterze centralnym – utworzone zostało w 1919 r., początkowo nosiło miano Archiwum Wojskowego, od 1930 r. działa pod obecną nazwą. W zasobie archiwum znajduje się aktualnie ponad 2700 zespołów i zbiorów, liczących około 3,4 mln jednostek archiwalnych, zajmujących blisko 35 km pól magazynowych. Przede wszystkim są to archiwalia wytworzone przez naczelne organa władzy, kontroli, administracji państwowej i wymiaru sprawiedliwości, samodzielne urzędy centralne, centralne organa państwowej i spółdzielczej administracji gospodarczej, centralne instytucje finansowo-kredytowe i ubezpieczeniowe, centralne organa partii oraz organizacji politycznych, społecznych, zawodowych, kulturalnych i sportowych, wybitne osobistości państwa polskiego. Większość z nich dotyczy okresu po 1916 r., choć niektóre zespoły i zbiory sięgają XIX wieku (m.in. akta partii i organizacji społecznych czy niepodległościowych), a nawet wieku XV (akta rodzin).

Pomimo faktu, iż archiwalia zasobu AAN pochodzą w większości z registratur centralnych urzędów i instytucji, zawierają niezwykle wartościowe i interesujące materiały przydatne do prowadzenia badań nad różnorodnymi aspektami dziejów regionalnych, dotyczącymi okresu od końca XIX w. do czasów współczesnych.

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej: I Siedleckie Spotkania Archiwoznawcze pt. „Archiwa i zbiory nieznane, zapomniane, niechciane”, Siedlce 16-17.11.2017 r.

Tekst poniższy stanowi ich przegląd, należy jednak mieć na uwadze, iż na jego treść – czyli szerzej: na realne możliwości prowadzenia stosownych badań naukowych – wpływ decydujący ma charakter zasobu Archiwum Akt Nowych i stan jego zachowania. Archiwalia okresu 1918-1939 uległy bowiem w większości zniszczeniu w latach II wojny światowej i wiele registratur zachowało się w stanie szczątkowym bądź fragmentarycznym (stopień zniszczeń szacowany jest na poziomie 95-97%), zaś dla okresu powojennego istotne znaczenie ma sposób kształtowania zasobu: istnienie szeregu archiwów wyodrębnionych (które tylko teoretycznie zobowiązane są do przekazywania dokumentacji do zasobu archiwów państwowych) oraz wieloletnie opóźnienia wielu innych aktotwórców w zakresie systematycznego przekazywania materiałów archiwalnych do zasobu AAN². Stąd – pomijając kwestię ograniczonej objętości niniejszego wydawnictwa – będzie to przegląd jedynie niektórych zespołów i zbiorów oraz wybranych ich fragmentów (archiwaliów typowych bądź z jakichś względów interesujących, zasługujących na wzmiankę w niniejszym tekście)³.

Ich krótki przegląd rozpocząć należy od archiwaliów naczelnych organów władzy wykonawczej, które obok dokumentacji typowej dla tych aktotwórców, omawiającej różne tematyczne zagadnienia w skali całego kraju (protokoły posiedzeń, uchwały, rozporządzenia), zawierają wiele interesujących źródeł do badań regionalnych. Dla okresu dwudziestolecia międzywojennego wspomnieć warto między innymi o dokumentach dotyczących sytuacji na kresach wschodnich państwa polskiego

² Bliższe informacje o zasobie AAN zawierają publikacje: *Archiwum Akt Nowych. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. M. Motas, Warszawa 1973 oraz *Archiwum Akt Nowych. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. E. Kołodziej, współpraca W. Bieńkowska, B. Nowożycki, Warszawa 2009, t. 1 i 2; aktualne dane o zasobie dostępne są na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl), w zakładce „bazy danych” i „zespoły archiwalne”. Z kolei historię archiwum i kształtowania jego zasobów przybliżyła praca: E. Kołodziej, *Zarys dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919–2008*, Warszawa 2008. Próbie zestawienia strat, poniesionych przez zasób AAN w latach II wojny światowej stanowi natomiast opracowanie: J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. II, *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956, s. 244-356.

(w latach 1919-1920 oraz 1927-1928)⁴, sytuacji na terenie Śląska Cieszyńskiego i Górnego Śląska (w latach 1919-1920)⁵. Obok nich na uwagę zasługują archiwalia dotyczące budowy i rozbudowy miasta i portu morskiego w Gdyni oraz możliwości i stanu faktycznego jego wykorzystania (głównie w latach 1932-1937)⁶, ponadto liczne wnioski poszczególnych ministerstw i innych urzędów centralnych o środki finansowe na lokalne inwestycje gospodarcze i komunalne. Równie interesujące są dokumenty związane z zatwierdzaniem herbów miast i województw (w latach 1928-1939)⁷ czy też zachowana w dużej ilości dokumentacja (jednak tylko dla lat 1935-1936) dotycząca kwestii oddłużania miast⁸.

Administracją okupowanych przez Niemców ziem polskich w latach 1939-1945 kierował Rząd Generalnego Gubernatorstwa (Regierung des Generalgouvernements), spośród przechowywanych w zasobie AAN jego akt⁹ można wspomnieć o pochodzących z września 1939 r. rozkazach dziennych szefów zarządu cywilnego przy władzach wojskowych na obszarach zajmowanych w trakcie działań wojennych (w tym w Łodzi, Częstochowie, Radomiu, Lublinie)¹⁰, dokumentach z lat 1941-1942 dotyczących budowy zapór wodnych na górskich rzekach Tatr i Beskidów¹¹ oraz regulacji rzek (Wisły, Dunajca, Bugu w latach 1941-1943)¹², budowy i rozbudowy w latach 1940-1941 sieci dróg lądowych na terenie powiatów krakowskiego, radomskiego, tarnowskiego czy w okolicach

³ W przypisach podano także wybraną literaturę, opisującą archiwalia zasobu AAN pod kątem omawianej tu problematyki.

⁴ AAN, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie 1918-1939, cz. IV – rektyfikaty, sygn. 22/10, 22/13, 22/14, 22/96-22/99, 22/109, 47/32, 47/41, 47/42, 56/-56/9.

⁵ Tamże, sygn. 22/11, 22/12, 22/89-22/91, 39/28.

⁶ Tamże, cz. IX – akta Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, sygn. 307, 1194, 1197, 1200, 1352, 1358, 1359.

⁷ Tamże, cz. VI – akta grupowe, sygn. 59-5, 59-10.

⁸ Tamże, sygn. 146-36 do 146-40, 146-42 do 146-44, 146-46, 146-54, 146-58, 146-60, 146-67 do 146-69, 146-75 do 146-77, 146-81, 146-97, 146-105, 146-106, 146-112, 146-114, 146-124 do 146-126, 146-126, 146-131, 146-136 do 146-140, 146-145, 146-164, 146-167, 146-169, 146-190, 146-200.

⁹ Archiwalia Rządu Generalnego Gubernatorstwa przechowywane są także w zasobach Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz Bundesarchiv w Koblencji.

¹⁰ AAN, Rząd Generalnego Gubernatorstwa w Krakowie 1939-1945, sygn. 9C/1.

¹¹ Tamże, sygn. 9C/12.

¹² Tamże, sygn. 1503/8, 1503/9.

Dęblina¹³. Natomiast dla okresu powojennego na uwagę zasługują archiwalia Prezydium Rady Ministrów (Urzędu Rady Ministrów) z lat 1945-1970, obrazujące rozwój ziem zachodnich i północnych¹⁴, potocznie określanych mianem Ziem Odzyskanych: jego przemysł (w tym uruchamianie nieczynnych zakładów przemysłowych), rzemiosło, rolnictwo (w tym osadnictwo rolne), wytwórczość, handel, kulturę i oświatę, turystykę, aprowizację, spółdzielczość, budownictwo, gospodarkę morską, także repatriację oraz zagospodarowanie Odry¹⁵.

Niezwykle bogate w cenne informacje omawianego tu zagadnienia zawierają akta urzędów centralnych działu administracji publicznej. I tak w zespole akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Drugiej Rzeczypospolitej (którego stan zachowania szacowany jest na około 10% rozmiaru pierwotnego)¹⁶ znajdują się między innymi pochodzące z lat 1925-1936 protokoły periodycznych zjazdów i narad wojewodów i starostów powiatowych¹⁷, dokumentacja związana z ustalaniem i ze zmianami granic województw, powiatów, miast, gmin wiejskich (zachowana z lat 1921-1939)¹⁸, związana z ustalaniem nazw miejscowości (z lat 1929 oraz 1934-1936)¹⁹, ponadto raporty i komunikaty o sytuacji politycznej i społecznej na terenie państwa (z lat 1918 oraz 1928-1937)²⁰ oraz pochodzące z lat 1926-1939 okresowe sprawozdania z działalności mniejszości narodowych czy przeglądy zawartości prasy periodycznej i innych wydawnictw tych mniejszości²¹.

¹³ Tamże, sygn. 1503/4, 1503/10.

¹⁴ Przegląd źródeł zasobu AAN do dziejów tych terenów państwa polskiego zawiera publikacja (wydana wprawdzie dość dawno, jednak dane w niej zamieszczone pozostają aktualne): *Ziemie zachodnie i północne w latach 1944-1949. Informator o materiałach archiwalnych*, t. 1, Archiwa centralne, oprac. M. Lewandowska, M. Turlejska, Warszawa – Łódź 1976.

¹⁵ AAN, Urząd Rady Ministrów w Warszawie 1945-1998, sygn. 2.2/1-2.2/107.

¹⁶ Zawartość akt przedwojennego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych szerzej omówiona jest w pracy: A.G. Dąbrowski, *Kancelaria Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918-1939*, Warszawa 2015, s. 286-295.

¹⁷ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918-1939, cz. I, sygn. 55-69, 71-87, 112-129, cz. IV, sygn. 4-10.

¹⁸ Tamże, cz. I, sygn. 175-302, 314-458.

¹⁹ Tamże, cz. I, sygn. 309-311.

²⁰ Tamże, cz. I, sygn. 849-853, cz. IV, sygn. 40.

²¹ Tamże, cz. I, sygn. 956-972, cz. IV, sygn. 46, 47, 77-100, cz. V, sygn. 83-89.

Na uwagę zasługuje także dokumentacja techniczna Departamentu Techniczno-Budowlanego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1919-1939, w postaci planów i projektów różnych obiektów budowlanych. Jest to zarówno dokumentacja przesyłana od połowy 1932r. do zatwierdzenia do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, jak i dokumentacja przejęta od zlikwidowanego Ministerstwa Robót Publicznych. Składają się na nią projekty budowlane różnych obiektów: szkół podstawowych i średnich, budynków sakralnych różnych wyznań, budynków mieszkalnych, budynków określonych mianem państwowe (budynki parlamentu, siedziby ministerstw i urzędów centralnych, urzędów wojewódzkich, starostw powiatowych, urzędów skarbowych, budynków służbowych Korpusu Ochrony Pogranicza i Policji Państwowej), obiektów przemysłowych, szkół wyższych, urzędów pocztowo-telegraficznych, siedzib instytucji bankowych, budynków szpitalnych i sanatoryjnych, zespołów zamkowych i pałacowych, siedzib sądów powszechnych, hal targowych, łaźni publicznych oraz obiektów budowlanych innego typu – między innymi stacji pomp, elektrowni, kotłowni, stacji kolejowych, przekaźnikowych stacji telekomunikacyjnych, radiowych stacji nadawczych, zakładów rzemieślniczych, budynków rolniczych, teatrów, muzeów, schronów przeciwlotniczych i przeciwgazowych, pomników oraz plany całych miast i ich fragmentów oraz pojedynczych ulic, także projekty instalacji kanalizacyjnych i wodociągowych, stacji filtrów, oczyszczalni ścieków, kolektorów czy też plany regulacji brzegów rzek²². Archiwalia te są niezwykle cennym źródłem informacji dla badaczy dziejów architektury użytkowej na ziemiach polskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego²³.

Obok akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wymienić należy archiwalia podległej mu Komendy Głównej Policji Państwowej, obrazujące stan bezpieczeństwa obszaru państwa polskiego, spośród których wymienić można choćby pochodzące z lat 1920-1939 wykazy statystycz-

²² Tamże, cz. I, sygn. 2353-4235.

²³ Bliższe omówienie tej dokumentacji zawiera publikacja: A.G. Dąbrowski, *Dokumentacja techniczna z lat 1919 – 1939 w zespole akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przechowywanym w zasobie Archiwum Akt Nowych*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2015, nr 6 (8), s. 79-90.

ne stanu przestępczości poszczególnych województw²⁴ czy też zestawienia z lat 1931-1939 fałszowania pieniędzy i wprowadzania ich w obieg w poszczególnych miastach i województwach²⁵.

Ciekawe dokumenty (raporty, opracowania, notatki) obrazujące sytuację społeczno-polityczną w roku 1920 na kresach wschodnich odrodzonego państwa polskiego zachowały się w aktach Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych²⁶, zaś na obszarze Litwy Środkowej w latach 1920-1922 znajdują się w aktach Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej²⁷.

Po II wojnie światowej większość kompetencji rzeczowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przejęły Ministerstwo Administracji Publicznej oraz – na terenach określonych mianem Ziem Odzyskanych, przyznanych Polsce decyzją zwycięskich mocarstw – Ministerstwo Ziem Odzyskanych. W archiwaliach tego pierwszego urzędu odnaleźć można między innymi: sprawozdania sytuacyjne wojewodów (z lat 1945-1950)²⁸ i starostów powiatowych (z lat 1945-1949)²⁹, protokoły periodycznych zjazdów wojewodów i starostów oraz odpraw wójtów i burmistrzów (z lat 1945-1950)³⁰, ponadto dokumentację z lat 1945-1950 dotyczącą podziału administracyjnego kraju (w tym ustalania siedzib poszczególnych władz i urzędów, zmiany granic województw, powiatów, miast, gmin)³¹ i ustalania oficjalnych nazw miejscowości³², przyznawania w latach 1945-1947 dotacji finansowych jednostkom samorządu terytorialnego³³ oraz przekazywania im upaństwowianych przedsiębiorstw³⁴, wreszcie

²⁴ AAN, Komenda Główna Policji Państwowej w Warszawie 1919-1939, sygn. 1722-1797.

²⁵ Tamże, sygn. 1803-1813.

²⁶ AAN, Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych w Warszawie 1920-1921, sygn. 8-10, 29-35.

²⁷ AAN, Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej 1920-1921, sygn. 4, 5.

²⁸ AAN, Ministerstwo Administracji Publicznej w Warszawie 1945-1950, sygn. 48-152, 154-166, 631-644, 1932-1938, sygn. 3/46-3/51, 3/53-3/80, 3/99-3/103, 3/107-3/114, 3/117-3/120, 3/122-3/126, 3/129, 3/130.

²⁹ Tamże, sygn. 153, 167-173.

³⁰ Tamże, sygn. 212-248.

³¹ Tamże, sygn. 500, 502-555.

³² Tamże, sygn. 557-588.

³³ Tamże, sygn. 1533-1643, 1873-1875.

³⁴ Tamże, sygn. 1825-1830.

interesujące sprawozdania wojewodów za lata 1945-1949 o stanie bezpieczeństwa publicznego na podległych im terenach³⁵. Z kolei w aktach Ministerstwa Ziem Odzyskanych odnaleźć można liczne dokumenty z lat 1946-1948 (referaty, memoriały, wykazy, notatki) omawiające kwestie podziału administracyjnego podległych mu terenów³⁶. Obok nich zachowały się archiwalia z lat 1946-1948 (w tym wykazy statystyczne) dotyczące mniejszości narodowych³⁷, ponadto sprawozdania sytuacyjne wojewodów (z lat 1945-1949)³⁸, protokoły: periodycznych zjazdów starostów powiatowych (z lat 1946-1948)³⁹, posiedzeń przedstawicieli wojewódzkich rad narodowych (z lat 1946-1949)⁴⁰, zebrań burmistrzów, wójtów, sekretarzy gminnych (również z lat 1946-1949)⁴¹. Ich uzupełnieniem są materiały obrad w latach 1945-1948 Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych⁴². Interesującym dopełnieniem dokumentów tego urzędu są akta działających w 1945 roku specjalnych grup operacyjnych, podległych Komitetowi Ekonomicznemu Rady Ministrów i Ministerstwu Przemysłu, kierowanych na wyzwolane spod okupacji niemieckiej tereny ziem północnych i zachodnich w celu zabezpieczania, inwentaryzacji i wstępnych prac nad uruchomieniem zlokalizowanych tam zakładów przemysłowych (sprawozdania poszczególnych grup z działalności, raporty, dane statystyczne i wykazy lustrowanych i zabezpieczanych przedsiębiorstw przemysłowych i zakładów rzemieślniczych, urzędzeń komunalnych, protokoły zdawczo-odbiorcze tych obiektów)⁴³.

Archiwalia zespołów wytworzonych przez urzędy działu finansów publicznych w większości związane są z projektowaniem i późniejszym wykonaniem założeń budżetu państwa oraz z nadzorem nad polskimi instytucjami bankowymi, jednak obok nich można odnaleźć do-

³⁵ Tamże, sygn. 3/81-3/85, 3/94, 3/104, 3/109, 3/121, 3/127, 3/131, 3/136.

³⁶ AAN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie 1945-1949, sygn. 123-128.

³⁷ Tamże, sygn. 129, 130.

³⁸ Tamże, sygn. 173-258, 307-313, 398-404, 1663-1676.

³⁹ Tamże, sygn. 259-265.

⁴⁰ Tamże, sygn. 380-386.

⁴¹ Tamże, sygn. 390-396.

⁴² Tamże, sygn. 1678-1720.

kumenty interesujące z punktu widzenia badań regionalnych. Wspomnieć więc warto o dokumentach obrazujących działalność portu w Gdańsku (zachowanych dla lat 1938 i 1939)⁴⁴ oraz portu w Gdyni (z roku 1939)⁴⁵, zarządzeniach z 1945 r. dotyczących odbudowy i organizacji przemysłu na Ziemiach Odzyskanych⁴⁶ czy też aktach z lat 1963-1975 sprawy zwrotu do Polski ocalałej części monetarnego złota Wolnego Miasta Gdańska⁴⁷ oraz archiwaliach z lat 1950-1975 przebiegu upaństwowiania przedsiębiorstw na terenie ziem polskich⁴⁸.

Fragmentarycznie zachowane są akta przedwojennego Ministerstwa Komunikacji, zawierają jednakże wiele interesujących materiałów, między innymi raporty i wskaźniki z lat 1936-1939 przelotowości poszczególnych odcinków linii kolejowych⁴⁹ oraz pochodzące z lat 1936-1938 wykresy ruchu pociągów⁵⁰. Ich uzupełnienie stanowi dokumentacja techniczna odcinków linii kolejowych, budynków stacji kolejowych, urządzeń technicznych, dokumentacja dróg lądowych, mapy topograficzne z zaznaczonymi obiektami infrastruktury komunikacyjnej (z lat 1931-1939). Dokumentacja omawiająca funkcjonowanie w latach 1945-1947 lokalnych linii kolejowych⁵¹ oraz ich rozbudowę (w latach 1949-1950)⁵² to akta godne uwagi w zespole powojennego Ministerstwa Komunikacji.

Niezwykle wartościowych informacji może dostarczyć lektura archiwaliów przedwojennego Ministerstwa Opieki Społecznej oraz Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia (Departamentu Zdrowia) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Wśród nich wymienić warto księgi sanitarne poszczególnych województw i miast z lat 1922-1938, zawierające dane do-

⁴³ AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu 1945-1947, sygn. 38-136.

⁴⁴ AAN, Ministerstwo Skarbu w Warszawie 1918-1939, sygn. 12, 13.

⁴⁵ Tamże, sygn. 14.

⁴⁶ AAN, Ministerstwo Skarbu w Warszawie 1945-1950, sygn. 286.

⁴⁷ AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie 1950-1986, sygn. 21/232-21/235.

⁴⁸ Tamże, sygn. 26/1-26/5941.

⁴⁹ AAN, Ministerstwo Komunikacji w Warszawie 1922-1939, sygn. 945-949, 958, 960, 961, 970-973.

⁵⁰ Tamże, sygn. 952-955, 965-969.

⁵¹ AAN, Ministerstwo Komunikacji w Warszawie 1945-1951, sygn. 148-199.

⁵² Tamże, sygn. 465-471.

tyczące stanu zaludnienia, sytuacji ekonomicznej kulturalnej, zdrowotnej ludności, organizacji służby zdrowia, walki z chorobami⁵³. W zespole znajdują się również powiatowe dzienniki z lat 1928-1938 zgonów i zachorowań na choroby zakaźne⁵⁴, sprawozdania wojewodów z lat 1924-1931 oraz 1934-1939 dotyczące walki z gruźlicą⁵⁵, sprawozdania wojewodów z lat 1931-1933 oraz 1935-1939 o walce z chorobami wenerycznymi⁵⁶. Inna jeszcze dokumentacja obrazuje stan sanitarny portu w Gdyni (w tym zagadnienia dezynsekcji, dezynfekcji i deratyzacji w latach 1936-1939 portu, cumujących w nim statków, miasta i najbliższych okolic)⁵⁷ oraz budowę i działalność w latach 1926-1937 gdyńskiego zakładu kwarantanny⁵⁸. Zachowała się również dokumentacja techniczna z lat 1924-1939 kilkudziesięciu obiektów: szpitali, ośrodków zdrowia, budynków sanatoryjnych, łaźni i studni publicznych⁵⁹. Niestety, przekazane do zasobu AAN akta Ministerstwa Zdrowia z lat 1945-1960 są o wiele uboższe, choć wspomnieć można o dokumentacji przejmowania pod zarząd państwowy w latach 1945-1958 zakładów leczniczo-wychowawczych, szpitali, aptek, majątku izb lekarskich⁶⁰.

Równie wartościowe wiadomości zawierają archiwalia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lat 1918-1939, zachowane niestety fragmentarycznie (z pożogi wojennej w zasadzie nie ocalały akta departamentów: Szkolnictwa Ogólnokształcącego, Szkolnictwa Zawodowego, Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁶¹ oraz Wydziału Sztuki). W dokumentach zaś Departamentu Wyznań odnaleźć można dane

⁵³ AAN, Ministerstwo Opieki Społecznej w Warszawie 1981-1939, sygn. 787, 789-792, 797, 799, 800, 802-807, 810, 812, 813, 816, 817, 821-824, 836, 837, 839, 840, 842-850, 853-858, 862-864, 866, 868, 869, 874-876.

⁵⁴ Tamże, sygn. 1068-1370.

⁵⁵ Tamże, sygn. 1447-1505.

⁵⁶ Tamże, sygn. 1612-1650.

⁵⁷ Tamże, sygn. 912-914.

⁵⁸ Tamże, sygn. 922-924.

⁵⁹ Tamże, sygn. 119-150, 158-173.

⁶⁰ AAN, Ministerstwo Zdrowia w Warszawie 1945-1960, sygn. 13/2-13/7, 17/2, 19/1-19/21, 24/4, 24/5, 27/2, 32/4, 31/1-31/3, 33/5.

⁶¹ Baza źródłowa AAN do dziejów edukacji została przybliżona w pracy: W. Horst, *Źródła do dziejów szkolnictwa w zasobie Archiwum Akt Nowych*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 1998, t. 3 (25), s. 295-307.

dotyczące tworzenia w latach 1918-1939 w poszczególnych diecezjach kościoła rzymsko-katolickiego konsystorzy, kapituł, dekanatów oraz ich delimitacji, uposażeń i majątku⁶², erygowania, delimitacji, ustalania planów etatów i obsady personalnej w latach 1918-1939 parafii kościołów rzymsko-katolickiego, grecko-katolickiego, ewangelicko-augsburskiego⁶³, także uposażeń finansowych duchowieństwa i jego świadczeń emerytalnych⁶⁴, budowy, remontów, prac konserwatorskich obiektów sakralnych⁶⁵.

Po zakończeniu wojny nadzór nad kwestiami oświatowymi i kościołami przeszedł do kompetencji merytorycznych odrębnych, nowo powstałych urzędów. I tak w aktach Ministerstwa Oświaty – obok spraw o charakterze ogólnym – znajduje się dokumentacja omawiająca organizację i działalność w wielu aspektach w latach 1945-1966 (kształt i rozbudowa sieci placówek, ustalanie i realizacja programów nauczania, stan kadry pedagogicznej, podręczniki i pomoce naukowe) szkolnictwa ogólnokształcącego stopnia podstawowego i średniego⁶⁶, szkolnictwa zawodowego⁶⁷, szkolnictwa wyższego⁶⁸, szkolnictwa dla pracujących i dorosłych⁶⁹, także wychowania przedszkolnego⁷⁰. Na szczególną uwagę w omawianym zespole zasługują rysunki i wypracowania pisemne, wykonane w 1946 r. przez dzieci w wieku 7 do 14 lat z terenu Polski zachodniej i południowo-wschodniej na temat ich przeżyć w okresie wojny i okupacji⁷¹. Wspomniane rysunki były wielokrotnie publikowane w wydawnictwach albumowych oraz prezentowane na wystawach, w tym w okresie od grudnia 1986 r. do grudnia 1987 r. w Japonii (wystawa wypożyczonych 250 oryginałów odwiedziła wtedy 50 miast). Z kolei

⁶² AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie 1918-1939, sygn. 442-458, 1011-1032.

⁶³ Tamże, sygn. 461-525, 1034-1070, 1316-1332.

⁶⁴ Tamże, sygn. 526-538, 558-610.

⁶⁵ Tamże, sygn. 692-735, 1183-1189, 1381, 1382, 1484.

⁶⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie 1945-1966, sygn. 1521-1786.

⁶⁷ Tamże, sygn. 1946-2212.

⁶⁸ Tamże, sygn. 2874-3138.

⁶⁹ Tamże, sygn. 3303-3391.

⁷⁰ Tamże, sygn. 1448-1520.

⁷¹ Tamże, sygn. 1837-1875.

nadzór ze strony państwa nad kościołami i związkami wyznaniowymi objął Urząd do Spraw Wyznań, którego dokumenty zawierają informacje na temat ogólnej sytuacji wyznaniowej na terenie poszczególnych województw⁷², działalności kurii diecezjalnych⁷³ i zgromadzeń zakonnych⁷⁴, erygowania parafii⁷⁵ czy stanu budownictwa sakralnego w Polsce⁷⁶. Odrębne grupy archiwaliów poświęcone są działalności Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich⁷⁷. Warto w tym miejscu wspomnieć o dokumentacji pochodzących z początków 1981 r. planów zorganizowania muzeum-skansenu kultury żydowskiej w Polsce. W jego skład miały wejść: jedna pierzeja małomiasteczkowego rynku z prostopadłe odchodzącymi od niego uliczkami, bożnica, muzeum cmentarne, typowy dom mieszkalny, zajazd, sklepik typu „nafta, mydło i powidło”, piekarnia ze sklepem pieczywa żydowskiego, masarnia. Uzupełnienie stanowiłyby biblioteka z dziełami o historii Żydów polskich, stałe ekspozycje o charakterze muzealnym oraz instytut naukowo-badawczy. Skansen miałby być zlokalizowany w zespole miejskim we wschodniej Polsce, w granicach 5-8 tys. mieszkańców, z zachowaną oryginalną zabudową⁷⁸.

W dalszej kolejności omówienia wymagają akta urzędów działów administracji państwowej rolnictwa i rozwoju wsi oraz leśnictwa. Spośród aktotwórców okresu dwudziestolecia międzywojennego na pierwszy plan wysuwa się Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych z lat 1918-1939⁷⁹. Jego zachowane akta zawierają między innymi dokumenty z lat 1919-1930 związane z planami nacjonalizacji dóbr żywieckich i cie-

⁷² AAN, Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie 1950-1990, sygn. 127/47-127/62.

⁷³ Tamże, sygn. 126/74-126/101.

⁷⁴ Tamże, sygn. 126/105-126/152, 142/7-142/27.

⁷⁵ Tamże, sygn. 125/137-125/151.

⁷⁶ Tamże, sygn. 125/406-125/480, 126/227-126/243.

⁷⁷ Tamże, sygn. 131/11-131/48, 131/61-131/94, 131/183-131/521, 132/12-132/49, 132/127-132/326, 139/1-139/46.

⁷⁸ Tamże, sygn. 132/265.

⁷⁹ Działalność Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w zakresie podnoszenie poziomu kultury rolnej ziem polskich była aktywnie wspierana przez stowarzyszenia i inne organizacje rolnicze, których archiwalia omawia praca: A. Ajnenkiel, M. Wrzowska, *Polskie organizacje rolnicze w latach 1866-1939 i ich akta w Archiwum Akt Nowych*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 47-73.

szyńskich, należących do rodziny Habsburgów⁸⁰, zagospodarowywaniem jezior na obszarze Polski (w tym ich zarybianie, rybołówstwo, tworzenie gospodarstw rybnych w latach 1918-1932)⁸¹, zasadami organizacji, tworzeniem, formami działalności rolnych ośrodków surowcowych (w latach 1935-1939)⁸² czy wreszcie archiwalia Wydziału Majątków Państwowych, związane z kwestami administracji owymi majątkami⁸³. Z kolei dokumentacja powojennego Ministerstwa zawiera między innymi informacje dotyczące działalności w roku 1951 rolniczych spółdzielni produkcyjnych w poszczególnych województwach⁸⁴, ogólnej sytuacji w rolnictwie (w latach 1947-1950)⁸⁵, zagadnień regulacji rzek, budowy zapór wodnych, obwałowań nadbrzeżnych⁸⁶. Obok nich wspomnieć należy o archiwaliach Departamentu Przebudowy Ustroju Rolnego z lat 1945-1950 (w tym obrazujących kwestie gruntów należących do Kościołów i związków wyznaniowych, osadnictwa na Ziemiach Odzyskanych, majątków wyłączonych spod parcelacji i przeznaczonych na cele przemysłowe czy użyteczności publicznej, przebiegu reformy rolnej)⁸⁷. Uzupełnienie tych akt stanowi dokumentacja Zarządu Centralnego Państwowych Nieruchomości Ziemskich z lat 1946-1949: ewidencja ogólna, stan aktualny, plany zagospodarowania, parcelacja, wykonanie zasiewów i melioracja administrowanych przez urząd majątków, tworzenie tam ośrodków kultury rolnej⁸⁸ czy administracja podległych gospodarstw rybnych⁸⁹.

Kwestie leśnictwa po II wojnie światowej przeszły z gestii kompetencyjnych Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych do utworzonego

⁸⁰ AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie 1918-1939, sygn. 9-13.

⁸¹ Tamże, sygn. 104-145.

⁸² Tamże, sygn. 174-211.

⁸³ Tamże, sygn. 846-5550.

⁸⁴ AAN, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie 1945-1951, sygn. 1090-1115.

⁸⁵ Tamże, sygn. 1133-1149.

⁸⁶ Tamże, sygn. 1369-1374a.

⁸⁷ Tamże, sygn. 1425-2651.

⁸⁸ AAN, Państwowe Nieruchomości Ziemskie. Zarząd Centralny w Poznaniu 1946-1949, sygn. 226-242, 262-296, 398-471, 531-553, 1614-1632, 1692-1784, 1901-1952, 1963-2004, 2035-2082, 2533-2567.

⁸⁹ Tamże, sygn. 649-676.

w tym celu Ministerstwa Leśnictwa. W jego aktach znajdują się dokumenty związane z procesem nacjonalizacji w latach 1945-1955 tartaków i innych zakładów przemysłu drzewnego oraz majątków leśnych (protokoły, notatki, korespondencja)⁹⁰, ogólna ewidencja lasów państwowych (rejestry i wykresy z lat 1945-1951)⁹¹, ponadto interesujące archiwalia obrazujące kwestię utworzenia Białowieskiego Parku Narodowego w 1947 r. (rozporządzenia, notatki, korespondencja)⁹², zagospodarowania obszaru Puszczy Białowieskiej (w tym referat z charakterystyką historyczno-gospodarczą owego zagadnienia)⁹³, ochrony pogłowia żubrów (sprawozdania, opracowania, zestawienia z lat 1945-1947)⁹⁴, stanu zdrowotnego lasów górskich na obszarze Karpat polskich (referat z 1956 r.)⁹⁵ oraz stanu użytkowania w latach 1952-1956 gruntów rolnych i leśnych na obszarach chronionych Tatrzańskiego Parku Narodowego⁹⁶. Tematykę parków narodowych obejmuje również dokumentacja Krajowego Zarządu Parków Narodowych: wnioski i decyzje dotyczące tworzenia parków (z lat 1977, 1981, 1985, 1987, 1989-1997, 2000)⁹⁷, plany urządzania i ochrony terenów polskich parków narodowych (w latach 1958, 1959, 1971, 1973-1975, 1978, 1979, 1981, 1984-1990, 1992-1999, 2000, 2001)⁹⁸, materiały z inwentaryzacji stopnia uszkodzeń drzewostanów (w latach 1993 i 1994)⁹⁹.

Kwestie aprowizacji ziem polskich – zagadnienie niezwykle istotne w okresach tuż po zakończeniu na ziemiach polskich działań zbrojnych obu wojen światowych – mają swoje odbicie w aktach urzędów działu administracji rządowej: aprowizacja i zaopatrzenie ludności w artykuły pierwszej potrzeby. W latach 1918-1921 koordynacja tego zagadnienia leżała w gestii Ministerstwa Aprowizacji, którego akta dotyczą między innymi skarg na działalność w latach 1917-1918 niemieckich

⁹⁰ AAN, Ministerstwo Leśnictwa w Warszawie 1945-1956, sygn. 816-824, sygn. 1/60-1/201.

⁹¹ Tamże, sygn. 132-144, 185, 186, 1526-1528.

⁹² Tamże, sygn. 799.

⁹³ Tamże, sygn. 71.

⁹⁴ Tamże, sygn. 1650.

⁹⁵ Tamże, sygn. 73.

⁹⁶ Tamże, sygn. 1644, 1646.

⁹⁷ AAN, Krajowy Zarząd Parków Narodowych w Warszawie 1988-2004, sygn. 5/3-5/37.

⁹⁸ Tamże, sygn. 1/1-1/589, 6/29, 6/38, 6/41, 7/1-7/18.

i austriackich władz okupacyjnych¹⁰⁰, zabezpieczania mienia po okupantach¹⁰¹, ogólnej sytuacji aprowizacyjnej poszczególnych miast, powiatów i województw w latach 1918-1920 (zwalczanie spekulacji, zaopatrzenie w różne artykuły – sól, cukier, marmolada, zboże i mąka, nafta, świece, węgiel, mydło)¹⁰², także funkcjonowania agend ministerstwa na terenach przyfrontowych Kresów Wschodnich (w latach 1920-1921)¹⁰³ oraz prowadzonej w roku 1919 zbiórki darów żywnościowych dla Lwowa¹⁰⁴. Działania ministerstwa wspierane były przez inne wyspecjalizowane urzędy centralne: Państwowy Urząd Zakupu Artykułów Pierwszej Potrzeby (w jego aktach odnaleźć można dane o ogólnej sytuacji zaopatrzeniowej państwa¹⁰⁵), Państwowy Urząd Zbożowy (jego archiwalia również opisują ogólną sytuację aprowizacyjną na terenie poszczególnych powiatów¹⁰⁶ oraz zabezpieczanie mienia po okupantach¹⁰⁷), Państwowy Urząd Ziemniaczany (jego akta przeważnie zawierają dane dotyczące sytuacji zaopatrzeniowej w poszczególnych miastach i powiatach)¹⁰⁸. Po zakończeniu II wojny światowej ponownie reaktywowano samodzielne Ministerstwo Aproprowizacji, jednak jego zachowane akta wskazują,

iż szczególnie silny nacisk w bieżącej działalności tego urzędu położony został na kwestię upaństwowiania przedsiębiorstw branży spożywczej (młynów, wiatraków, cukrowni, chłodni, piekarni, zakładów wędliniarskich, wytwórni drożdży i octu)¹⁰⁹.

Równie istotnym zagadnieniem była odbudowa infrastruktury kraju po zniszczeniach wojennych. Niestety, akta Ministerstwa Robót

⁹⁹ Tamże, sygn. 1/616-1/636.

¹⁰⁰ AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie 1918-1921, sygn. 33-58.

¹⁰¹ Tamże, sygn. 1973-2037, 2045, 2046, 2049-2056, 2065-2343, 3594-3692.

¹⁰² Tamże, sygn. 369-483, 761-1064, 1112-1142, 1148-1181, 1184-1235.

¹⁰³ Tamże, sygn. 3546-3593.

¹⁰⁴ Tamże, sygn. 737.

¹⁰⁵ AAN, Państwowy Urząd Zakupu Artykułów Pierwszej Potrzeby w Warszawie 1918-1921, sygn. 377-430.

¹⁰⁶ AAN, Państwowy Urząd Zbożowy w Warszawie 1918-1924, sygn. 764-772, 801-810, 817-831, 954-961, 1188-1190, 1505-1563, 1584-1633.

¹⁰⁷ Tamże, sygn. 1437-1447.

¹⁰⁸ AAN, Państwowy Urząd Ziemniaczany w Warszawie 1918-1921, sygn. 156-176.

Publicznych okresu Drugiej Rzeczypospolitej, kierującego ówczesnie tymi pracami, nie zachowały się. Po II wojnie światowej zadanie to leżało początkowo w kompetencjach Ministerstwa Odbudowy, którego archiwalia zawierają między innymi sporządzane w latach 1945-1947 zestawienia szkód wojennych poszczególnych województw¹¹⁰, omówienia ogólnego przebiegu odbudowy poszczególnych regionów kraju (za lata 1947-1949)¹¹¹, rozwoju sieci wodociągów i kanalizacji (w latach 1946-1949)¹¹² oraz odbudowy miasta Warszawy (w latach 1945-1949)¹¹³, w tym plany z 1948 r. budowy metra¹¹⁴. Uzupełnieniem dokumentacji aktowej tego urzędu jest dokumentacja techniczna odbudowywanych obiektów¹¹⁵. Przebieg odbudowy stolicy Polski znajduje odbicie także w aktach Biura Naczelnej Rady Odbudowy Warszawy i Rady Głównej Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy, zawierających na przykład dokumentację z lat 1950-1965 konkursów Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (Stowarzyszenia Architektów Polskich) na projekty odbudowy poszczególnych obiektów¹¹⁶ czy dokumentację przebiegu tych prac (w latach 1947-1966)¹¹⁷.

Wybrane aspekty zagospodarowania przestrzennego kraju ilustrują przechowywane w zasobie AAN materiały archiwalne Ministerstwa Gospodarki Komunalnej. Dotyczą między innymi grobownictwa wojennego (budowa cmentarzy i ich porządkowanie w latach 1947-1968)¹¹⁸, cmentarzy wyznaniowych i komunalnych (otwieranie, zamykanie, przeznaczanie na inne cele w latach 1946-1972)¹¹⁹, przekazy-

¹⁰⁹ AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie 1945-1948, sygn. 68-114, 318-327.

¹¹⁰ AAN, Ministerstwo Odbudowy w Warszawie 1945-1949, sygn. 201-247.

¹¹¹ Tamże, sygn. 334-348, 378-387.

¹¹² Tamże, sygn. 1013-1039.

¹¹³ Tamże, sygn. 353-373, 564-590, 1252-1276.

¹¹⁴ Tamże, sygn. 1274, 1275.

¹¹⁵ Tamże, sygn. 744-914, 1354-1359.

¹¹⁶ AAN, Biuro Naczelnej Rady Odbudowy Warszawy i Rady Głównej Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy w Warszawie 1946-1966, sygn. 165-199.

¹¹⁷ Tamże, sygn. 200-224, 244-291, 311-323, 325-328, 331-342, 344-353.

¹¹⁸ AAN, Ministerstwo Gospodarki Komunalnej w Warszawie 1950-1972, sygn. 9/1-9/16, 10/3-10/10.

¹¹⁹ Tamże, sygn. 9/25-9/67.

wania zarządu nad nieruchomościami (decyzje z lat 1951-1972)¹²⁰ czy oceny z roku 1953 stanu bieżącego i perspektyw rozwoju gospodarki mieszkaniowej ówczesnego województwa kieleckiego¹²¹.

Niezwykłe bogaty w informacje jest zespół akt Ministerstwa Kultury i Sztuki, w którym na uwagę zasługują: sporządzana w latach 1945-1953 ewidencja miejsc pamięci i dokumentacja przebiegu ich upamiętniania¹²², dokumentacja z lat 1946-1951 prac konserwatorskich obiektów zabytkowych i muzealnych¹²³ oraz subwencjonowania poszczególnych placówek muzealnych w tym okresie¹²⁴, archiwalia opisujące odbudowę ze zniszczeń wojennych i renowację poszczególnych obiektów zabytkowych (w latach 1946-1953)¹²⁵, dokumentacja działalności wystawieniowej muzeów w Polsce (w latach 1950-1954)¹²⁶, sprawozdania za lata 1945-1959 z działalności (sprawozdania opisowe i finansowe, repertuary) teatrów¹²⁷, filharmonii¹²⁸, oper polskich¹²⁹, sprawozdania z działalności w latach 1945-1977 oper, operetek, teatrów muzycznych, scen muzycznych teatrów dramatycznych¹³⁰, wreszcie sprawozdania z działalności podstawowych, średnich i wyższych szkół muzycznych (za lata 1944-1949¹³¹ oraz za lata 1955-1967¹³²). Kwestie ochrony zabytków mają odbicie także w aktach Ośrodka Dokumentacji Zabytków: są to wykona-

¹²⁰ Tamże, sygn. 8/1-8/496.

¹²¹ Tamże, sygn. 1/224-1/226.

¹²² AAN, Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie 1945-1980, Wydział Muzeów i Pomników Walki z Faszyzmem, sygn. 5-79.

¹²³ Tamże, Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków, sygn. 3/27-3/88.

¹²⁴ Tamże, sygn. 3/94-3/111.

¹²⁵ Tamże, sygn. 3/112-3/137, 5/52-5/58.

¹²⁶ Tamże, Centralny Zarząd Muzeów, sygn. 5/20-46, 5/77, 5/79-5/96.

¹²⁷ Tamże, Departament Teatru, sygn. 27-76, 78-90, Generalna Dyrekcja Teatrów, Oper i Filharmonii, sygn. 2403-2466, Centralny Zarząd Teatrów, Oper, Filharmonii, sygn. 2516-2718, 2814-2887, 2912-2918, 2925-2936, 2944-3186.

¹²⁸ Tamże, Departament Muzyki, sygn. 260-266, Generalna Dyrekcja Teatrów, Oper i Filharmonii, sygn. 2386-2402, Centralny Zarząd Teatrów, Oper, Filharmonii, sygn. 2491-2514, 2750-2767, 3287-3308.

¹²⁹ Tamże, Departament Muzyki, sygn. 267-272, Generalna Dyrekcja Teatrów, Oper i Filharmonii, sygn. 2380-2385, Centralny Zarząd Teatrów, Oper, Filharmonii, sygn. 2476-2489, 2889-2893, 3264-3286.

¹³⁰ Tamże, Departament Teatru, Muzyki i Estrady, sygn. 1-1460.

¹³¹ Tamże, Departament Muzyki, sygn. 222-258.

¹³² Tamże, Zarząd Szkół Artystycznych, sygn. 13-78.

ne głównie w latach 1959, 1976, 1977 ewidencyjne karty katalogowe obiektów zabytkowych¹³³ oraz wykazy obiektów objętych opieką konserwatorską (sporządzone w latach 1963, 1974, 1976-1983, 1985, 1988, 1990, 1993, 1998, 2000, 2002)¹³⁴. W tym miejscu zaznaczyć należy, iż po 1945 roku pojawił się – obok tradycyjnych mediów oraz wspomnianych wyżej czynników kulturotwórczych – inny środek oddziaływania na społeczeństwo polskie: pion propagandy masowej, której poczynaniami kierowało powołane do tego właśnie celu Ministerstwo Informacji i Propagandy. Jego archiwalia opisują ogólnie działalność w latach 1945-1947 terenowych agend ministerstwa¹³⁵, ich działalność w roku 1946 w związku z przygotowaniem do referendum ludowego¹³⁶, następnie w latach 1946-1947 w związku z przygotowaniem do wyborów parlamentarnych¹³⁷ czy sytuację na Ziemiach Odzyskanych (w roku 1945)¹³⁸.

Na osobną wzmiankę zasługuje również dokumentacja związana z przebiegiem nacjonalizacji przemysłu w okresie po drugiej wojnie światowej: wykazy i zestawienia z lat 1947-1952 przedsiębiorstw podlegających upaństwowieniu¹³⁹, dokumentacja z lat 1946-1973 przejmowania poszczególnych zakładów (protokoły zdawczo-odbiorcze¹⁴⁰ oraz teczki poszczególnych obiektów¹⁴¹).

Podobnie odrębną wzmianką objąć należy akta organów planowania gospodarczego szczebla centralnego, funkcjonujących w Polsce po 1945 roku: Centralnego Urzędu Planowania z lat 1945-1949, Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z lat 1949-1956, Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z lat 1957-1988, Centralnego Urzędu Planowania

¹³³ AAN, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie 1961-2003, sygn. 1/185, 1/186.

¹³⁴ Tamże, sygn. 1/187-1/195, 1/202-1/215.

¹³⁵ AAN, Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie 1945-1947, sygn. 30-59.

¹³⁶ Tamże, sygn. 92-100.

¹³⁷ Tamże, sygn. 112-127.

¹³⁸ Tamże, sygn. 183.

¹³⁹ AAN, Główna Komisja do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Warszawie 1946-1949, sygn. 53-95.

¹⁴⁰ Tamże, Akta kategorii B-50 (protokoły przejęcia), sygn. 1-512, Komitet Drobnej Wytwórczości w Warszawie 1954-1973, sygn. 166/1-166/5112.

¹⁴¹ Tamże, Główna Komisja do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Warszawie 1946-1949, akta kategorii B-50 (teczki przedsiębiorstw), sygn. 1-1666.

z lat 1989-1996. Wprawdzie zdecydowana większość dokumentacji tych aktotwórców uporządkowana jest w układzie branżowym, jednak zawiera wiele wyodrębnionych ewidencyjnie cennych danych do badań regionalnych, a wyszczególnione są choćby dokumenty dotyczące zmian podziału administracyjnego kraju z lat 1949-1952 (poszczególnych jego województw, powiatów, gmin, miast)¹⁴², ogólnej sytuacji gospodarczej województw (w latach 1949 i 1950)¹⁴³, zagospodarowywania przestrzennego regionów, województw i pojedynczych miast (w latach 1949-1956)¹⁴⁴, wreszcie zagospodarowywania rzek, budowy zapór wodnych i kanałów żeglugowych (w latach 1952-1956)¹⁴⁵. Z kolei wartościowe opracowania z lat 1945-1949 (o charakterze ogólnym z zakresu planowania gospodarczego i przestrzennego oraz różnorodne opracowania specjalistyczne – osadnictwo, aprowizacja, polityka inwestycyjna, odbudowa kraju, reforma rolna, komunikacja, gospodarka wodna, melioracja, przemysł surowcowy) zawiera zespół akt Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego¹⁴⁶.

Wybory (prezydenckie, parlamentarne, samorządowe) i inne formy głosowania powszechnego, ten podstawowy mechanizm demokracji, mają także swoje odbicie w dokumentach, przechowywanych w zasobie AAN. Są to (w porządku chronologicznym): protokoły czynności okręgowych komisji wraz z wynikami referendum ludowego w 1946 r.¹⁴⁷, analogiczne protokoły czynności okręgowych komisji z wynikami wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r.¹⁴⁸, protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów

¹⁴² AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego w Warszawie 1949-1956, sygn. 6423-6441.

¹⁴³ Tamże, sygn. 6442-6452.

¹⁴⁴ Tamże, sygn. 6473-6492, 6508-6635.

¹⁴⁵ Tamże, sygn. 6636-6660.

¹⁴⁶ AAN, Główny Urząd Planowania Przestrzennego w Warszawie 1945-1949, sygn. 60-686.

¹⁴⁷ AAN, Biuro Generalnego Komisarza Głosowania Ludowego w Warszawie 1946, sygn. 4-47.

¹⁴⁸ AAN, Biuro Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie 1946-1947, sygn. 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59, 62, 65, 68, 71, 74, 77, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 134, 137, 140, 143, 146, 149, 152, 155, 158, 161, 164.

w 1952 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej I kadencji¹⁴⁹, protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1957 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej II kadencji¹⁵⁰, obwieszczenia komisji wyborczych z wynikami wyborów w 1958 r. do rad narodowych¹⁵¹, obwieszczenia oraz protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1961 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej III kadencji oraz do rad narodowych¹⁵², obwieszczenia oraz protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1965 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej IV kadencji oraz do rad narodowych¹⁵³, obwieszczenia oraz protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1969 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej IV kadencji oraz do rad narodowych¹⁵⁴, protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1972 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej V kadencji¹⁵⁵, protokoły czynności okręgowych i obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1976 r. do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej VI kadencji oraz do rad narodowych¹⁵⁶, protokoły czynności obwodowych komisji z wynikami wyborów w 1980 r. do rad narodowych¹⁵⁷, protokoły z wynikami wyborów prezydenckich w 1990 r.¹⁵⁸, obwieszczenia z wynikami wyborów w 1990 r. do rad gmin¹⁵⁹, dalej obwieszczenia z wynikami wyborów w 1994 r. do rad gmin i rad dzielnic gminy Warszawa-Centrum¹⁶⁰, protokoły z wynikami

¹⁴⁹ AAN, Państwowa Komisja Wyborcza w Warszawie 1946-1980, sygn. 1/7-1/73, 1/99-1/165.

¹⁵⁰ Tamże, sygn. 1/170-1/304.

¹⁵¹ Tamże, sygn. 1/342-1/381.

¹⁵² Tamże, sygn. 1/411-1/433, 1/438-1/539.

¹⁵³ Tamże, sygn. 1/561-1/686.

¹⁵⁴ Tamże, sygn. 1/753-1/782, 1/786-1/887.

¹⁵⁵ Tamże, sygn. 1/928-1/1007.

¹⁵⁶ Tamże, sygn. 1/1116-1/1186.

¹⁵⁷ Tamże, sygn. 1/1319-1/1390.

¹⁵⁸ AAN, Sekretariat Państwowej Komisji Wyborczej w Warszawie 1990-1991, sygn. 1/3-1/200.

¹⁵⁹ AAN, Biuro Generalnego Komisarza Wyborczego w Warszawie 1990-1993, sygn. 1/26-1/124.

¹⁶⁰ AAN, Krajowe Biuro Wyborcze w Warszawie 1994-2006, sygn. 1/8591-1/8647.

wyborów w 1995 r. prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶¹, obwieszczenia z wynikami wyborów w 1998 r. do rad gmin i powiatów, sejmików wojewódzkich, Rady Warszawy i rad dzielnic gminy Warszawa-Centrum¹⁶², protokoły z wynikami wyborów prezydenckich w 2000 r.¹⁶³, obwieszczenia i komunikaty z wynikami wyborów w 2002 r. do sejmików wojewódzkich, rad powiatów i gmin, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast¹⁶⁴, protokoły z wynikami wyborów prezydenckich w 2005 r.¹⁶⁵, obwieszczenia i komunikaty z wynikami wyborów samorządowych w 2006 r. (do sejmików wojewódzkich, rad powiatów i gmin, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast)¹⁶⁶.

Wartościowe dla omawianej tu problematyki badań regionalnych są akta społecznych organizacji niosących pomoc materialną ludności cywilnej ziem polskich w latach dwóch wojen światowych oraz w okresach tuż po ich zakończeniu. I tak dla lat 1914-1915 jest to dokumentacja opisująca działalność terenowych placówek Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego (sprawozdania opisowe, raporty, księgi kasowe przychodów i wydatków)¹⁶⁷. Jego następcą (po zajęciu terenu Królestwa Polskiego przez państwa centralne) była Rada Główna Opiekuńcza, której archiwalia obrazują z kolei działalność poszczególnych lokalnych placówek Rady w latach 1915-1920 (sprawozdania, korespondencja, wykazy imienne podopiecznych i przyznanej im w różnej formie pomocy materialnej)¹⁶⁸. W latach II wojny światowej Rada ponownie podjęła działalność charytatywną, w jej aktach odnaleźć można raporty i sprawozdania z lat 1941-1944 dotyczące pacyfikacji i wysiedlania ludności polskiej z terenu Zamojszczyzny i Lubelszczyzny¹⁶⁹, raporty i sprawoz-

¹⁶¹ Tamże, sygn. 1/1-1/2489, 1/2495-1/5055.

¹⁶² Tamże, sygn. 1/8648-1/8772.

¹⁶³ Tamże, sygn. 1/5056-1/7585.

¹⁶⁴ Tamże, sygn. 1/8773-1/8822.

¹⁶⁵ Tamże, sygn. 1/8885-1/9743.

¹⁶⁶ Tamże, sygn. 1/8823-1/8884.

¹⁶⁷ AAN, Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego w Warszawie 1914-1915, sygn. 212-466, 674-968, 1012-1031.

¹⁶⁸ AAN, Rada Główna Opiekuńcza w Warszawie 1915-1920, sygn. 350-557, 601-788, 858-893, 1322-1329, 1372-1382, 1384-1397.

¹⁶⁹ AAN, Rada Główna Opiekuńcza. Biuro Centrali w Krakowie 1940-1945, sygn. 42, 43, 46.

dania z działalności terenowych agend Rady w latach 1940-1945, wnioski o udzielenie pomocy, rozliczenia środków finansowych, uzyskanych i przeznaczonych na różne formy pomocy¹⁷⁰. Po zakończeniu wojny zadania i agendy Rady przejął Centralny Komitet Opieki Społecznej, którego akta zawierają periodyczne opisowe sprawozdania z lat 1945-1949 jego placówek z różnych form działalności¹⁷¹.

Wartościowe dane o historii i aktywności na ziemiach polskich ruchu spółdzielczego odnaleźć można w materiałach archiwalnych central organizacji spółdzielczych, przechowywanych w zasobie AAN. I tak dokumentacja Związku Spółdzielni Spożywczych Rzeczypospolitej Polskiej „Społem” opisuje działalność w latach 1924-1944 organizacji zrzeszonych w związku i podległych im zakładów przemysłowych (są to sprawozdania, materiały lustracji, wykazy członków należących do związku, ankiety, zestawienia statystyczne)¹⁷². Akta centrali Rady Spółdzielczej z lat 1921-1948 dotyczą działalności podległych jej związków rewizyjnych¹⁷³ oraz działalności poszczególnych spółdzielni (sprawozdania opisowe i finansowe, bilanse, wykazy osobowe członków, protokoły posiedzeń władz spółdzielni, materiały statutowe)¹⁷⁴. Sprawozdania z działalności w latach 1945-1948 podległych organizacji spółdzielczych¹⁷⁵ oraz wykazy nacjonalizowanych w latach 1946-1947 przedsiębiorstw¹⁷⁶ składają się na akta Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej. Różnorodne materiały sprawozdawcze z lat 1934-1945 (sprawozdania, zestawienia statystyczne, wykazy podległych organizacji, zakładów

¹⁷⁰ Tamże, sygn. 407-510, 515-518, 614-680, 902-907, 909-937, 1066-1069, 1075-1080, 1106-1406, 1514-1527, 1613-1670.

¹⁷¹ AAN, Centralny Komitet Opieki Społecznej w Warszawie 1944-1949, sygn. 21-51, 151-168, 170-184.

¹⁷² AAN, Związek Spółdzielni Spożywczych Rzeczypospolitej Polskiej „Społem” w Warszawie 1919-1945, sygn. 76-95, 299-323, 330-365, 369-1211, 1335, 1340-1405.

¹⁷³ AAN, Rada Spółdzielcza w Warszawie 1921-1948, sygn. 102-344.

¹⁷⁴ Tamże, sygn. 345-23284, 23359-23916.

¹⁷⁵ AAN, Związek Rewizyjny Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 1944-1949, sygn. 57-115, 528-542, 552-686, 740-837, 950-971, 1071-1097, 1610-1656.

¹⁷⁶ Tamże, sygn. 510-524.

produkcyjnych, banków, kas oszczędnościowo-pożyczkowych)¹⁷⁷ oraz dokumentacja prowadzonych w latach 1936-1939 inwestycji¹⁷⁸ tworzy z kolei zespół akt Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej.

Równie interesujące archiwalia (w większości z lat 1929-1939) znajdują się w zespole Związku Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej, organizacji zrzeszającej samorządy szczebla powiatowego: protokoły posiedzeń kolegialnych organów powiatowych, uchwalane budżety i sprawozdania rachunkowe z ich wykonania, ogólne opisowe sprawozdania z działalności¹⁷⁹. Obok nich na uwagę zasługują dokumenty wybranych stowarzyszeń, instytutów badawczych, organów samorządu zawodowego. Na przykład szczerbaczowo zachowane materiały archiwalne Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich zawierają pochodzące z lat 1935-1937 ankiety stanu bieżącego oraz opracowania na temat potrzeb rozwoju terenów wschodnich kresów państwa polskiego¹⁸⁰. Opracowania, referaty, analizy, memoriały, notatki informacyjne z lat 1957-1969, dotyczące Ziem Odzyskanych (sytuacja ludnościowa i osadnictwo, aktywizacja gospodarki, rozbudowa miast, rolnictwo i rzemiosło, szkolnictwo) wchodzi w skład zespołu akt Rady Naczelnej Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich¹⁸¹, a uzupełnia go obszerny serwis fotograficzny¹⁸². Opracowania statystyczne (tablice umieralności poszczególnych regionów, województw, powiatów i miast Polski z lat 1927-1936, ankiety liczby dzieci poszczególnych regionów, województw, powiatów i miast z lat 1931-1937, także kwestionariusze liczby dzieci w miastach Polski za lata 1932-1938) odnaleźć można w aktach Polskiego Instytutu Badania

¹⁷⁷ AAN, Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 1934-1945, sygn. 296-312, 317-1292.

¹⁷⁸ Tamże, sygn. 1425-1437.

¹⁷⁹ AAN, Związek Powiatów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie 1919-1939, sygn. 25-1283.

¹⁸⁰ AAN, Towarzystwo Rozwoju Ziem Wschodnich 1930-1938, sygn. 3, 7, 8.

¹⁸¹ AAN, Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich. Rada Naczelna w Warszawie 1957-1972, sygn. 791-862, 1012-1014, 1034-1042, 1583-1612.

¹⁸² Tamże, sygn. 1209-1250.

Zagadnień Ludnościowych¹⁸³. Wspomniane powyżej organizacje samorządu zawodowego reprezentują akta Naczelnej Izby Lekarskiej (spisy lekarzy praktykujących w danych powiatach i miastach, sprawozdania poszczególnych izb regionalnych) oraz Naczelnej Izby Aptekarskiej (sprawozdania, zestawienia statystyczne, wykazy podległych Izbie aptek i punktów aptecznych).

Zespół akt Klubu Inteligencji Katolickiej zawiera między innymi sprawozdania z działalności klubów na terenie kraju oraz wykazy zorganizowanych tam w latach 1980-1989 odczytów¹⁸⁴ oraz teksty różnych opracowań, referatów i prelekcji tematycznych, w tym, przykładowo, o dziejach zakładu opiekuńczo-wychowawczego dla osób niewidomych w Laskach pod Warszawą w okresie II wojny światowej¹⁸⁵. Z kolei zbiór akt Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego obejmuje między innymi mapy okręgów związku (z lat 1915-1922)¹⁸⁶ czy też raporty i sprawozdania z działalności poszczególnych okręgów oraz spisy osobowe ich drużyn (z lat 1915-1938)¹⁸⁷.

Różnorodne aspekty funkcjonowania państwa polskiego znajdują swoje odbicie w dokumentacji Polskiej Agencji Prasowej – w treści doniesień prasowych w biuletynach i serwisach Redakcji Krajowej (z lat 1945-1995)¹⁸⁸. Pokrewne w zakresie poruszanej tematyki są archiwalia zbioru wycinków prasowych Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych Telewizji Polskiej z lat 1953-2009, wybranych z gazet codziennych oraz czasopism periodycznych i okolicznościowych. Wycinki usystematyzowane są w układzie przedmiotowym¹⁸⁹ oraz topograficznym,

¹⁸³ AAN, Polski Instytut Badania Zagadnień Ludnościowych 1931-1939, sygn. 12-34, 36-84, 102-161.

¹⁸⁴ AAN, Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie 1956-2004, sygn. 600-624.

¹⁸⁵ Tamże, sygn. 541.

¹⁸⁶ AAN, Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego 1913-1939, sygn. 16, 86, 1258, 1259.

¹⁸⁷ Tamże, sygn. 41-73, 87, 88, 138, 139, 212-243, 668-728, 1267-1394, 2304-2307, 2404-2433.

¹⁸⁸ AAN, Polska Agencja Prasowa 1944-2006, sygn. 2/1-2/2941, 3/1-3/14, 5/1-5/1909, 9/1-9/162.

¹⁸⁹ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych 1953-2009, sygn. 2/1-2/1920, 3/1-3/582, 5/1-5/233, 8/1-8/548, 9/1-9/79, 10/1-10/187, 20/1-20/272, 21/1-21/271, 22/1-22/615, 23/1-23/356, 24/1-24/1425, 25/1-25/1694.

według nazwy miejscowości¹⁹⁰. Obok nich na wzmiankę zasługują także: zbiór prasy konspiracyjnej i powstańczej z lat 1939-1945 (odnaleźć w nim można niezwykle wartościowe informacje o sytuacji na okupowanych ziemiach polskich: zniszczeniach wojennych, polityce okupantów, stratach osobowych i materialnych narodu i państwa polskiego, działalności organizacji konspiracyjnych)¹⁹¹ oraz zbiór dokumentacji opozycji politycznej z lat 1975-1989 (tu znajdują się informacje o działalności opozycji politycznej oraz sytuacji wewnętrznej w Polsce, przedstawione bez ingerencji cenzorskich).

Informacje zawarte w wymienionym powyżej zbiorze prasy konspiracyjnej uzupełnia treść dokumentacji aktowej z okresu 1939-1945 polskich organizacji konspiracyjnych pionu cywilnego i zbrojnego, najlepiej zachowanej w zespołach akt Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj, Związku Walki Zbrojnej/ Armii Krajowej¹⁹², Gwardii Ludowej, Armii Ludowej (raporty i meldunki sytuacyjne o sytuacji okupowanych ziem polskich, sprawozdania z działalności na tych obszarach struktur organizacji konspiracyjnych i niepodległościowych).

¹⁹⁰ Tamże, sygn. 6/1-6/670, 7/1-7/1868. Znaczący zbiór wycinków prasowych z lat 1949-2009 znajduje się także w zespole akt redakcji dzienników „Trybuna Ludu” oraz „Trybuna”, materiały te nie posiadają niestety ewidencji. Prace inwentaryzacyjne są w toku, trudno jednakże określić datę ich zakończenia.

¹⁹¹ Zbiór prasy konspiracyjnej i powstańczej do zasobu AAN przejęty został w 1990 roku. Od tego momentu nastąpiło do niego kilka drobnych dopływów, jednak nie wpłynęły one zasadniczo na zawartość zbioru, opisanego w publikacji: H. Nowosad-Lapatiew, W. Mroczkowski, *Polska prasa konspiracyjna 1939-1945. Prasa Powstania Warszawskiego 1944*, Warszawa 1979. Podobnie na zawartość zbioru nie wpłynęły niewielkie dopływy z lat 1979-1990, nie uwzględnione w tym wydawnictwie.

¹⁹² Dokumentacja Polskiego Państwa Podziemnego przybliżona została w publikacjach: A.G. Dąbrowski, *Akta Armii Krajowej w zasobie Archiwum Akt Nowych*, „Archiwista Polski” 2000, nr 1 (17), s. 32-39; Tenże, *Akta Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj w zasobie Archiwum Akt Nowych*, „Archiwista Polski” 2000, nr 3 (19), s. 15-21; Tenże, *Źródła do dziejów organizacji i działalności Armii Krajowej oraz Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Terenowe struktury Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1939-1945. Materiały XI sesji naukowej w Toruniu w dniu 17 listopada 2001 roku*, red. G. Górski, Toruń 2002, s. 23-40.

Ostatnią grupą aktotwórców, której dokumentację należy przybliżyć, są instytucje bankowe¹⁹³. Ich akta – obok dokumentacji typowej dla central, którym podlega rozbudowana sieć placówek terenowych (przykładowo: plany pracy i sprawozdania z ich wykonania, akta przeprowadzanych kontroli) – zawierają również wiele informacji przydatnych dla badaczy dziejów lokalnych. I tak w aktach Banku Polskiego znajdują się między innymi wykazy gotówki oraz złota, przechowywanych w poszczególnych placówkach terenowych i sprawozdania z ich ewakuacji we wrześniu 1939 r. przed zbliżającym się frontem¹⁹⁴. Akta Banku Handlowego zawierają między innymi dokumentację z lat 1902-1979 przyznania i spłaty pożyczek pod zastaw hipoteczny nieruchomości¹⁹⁵. Bogata dokumentacja tego rodzaju wchodzi także w skład zespołu akt Banku Gospodarstwa Krajowego: są to dokumenty zabezpieczanych hipotecznie pożyczek na prowadzenie inwestycji budowlanych w latach 1924-1939 (towarzyszy jej dokumentacja techniczna obiektów wznoszonych z przyznanych przez bank środków finansowych)¹⁹⁶, obok której na wzmiankę zasługuje dokumentacja kredytów gotówkowych, udzielanych w latach 1924-1939 jednostkom samorządu terytorialnego (powiaty, gminy i miasta) czy przedsiębiorstwom komunalnym takich jednostek¹⁹⁷. Akta przedwojennego Państwowego Banku Rolnego dotyczą kredytowania spółek wodnych (w tym finansowania ich inwestycji melioracyjnych z lat 1933-1939)¹⁹⁸, kredytowania w latach 1928-1938 budowy stawów rybnych¹⁹⁹ oraz finansowania procesu przejmowania i parcelacji majątków ziemskich (w latach 1931-1939)²⁰⁰, zaś spośród materiałów archiwalnych jego sukcesora (działającego od 1950 r. jako Bank Rolny) wymienić

¹⁹³ Przechowywane w zasobie AAN akta tej grupy aktotwórców przybliżyła praca: A.G. Dąbrowski, *Akta instytucji kredytowych w zasobie Archiwum Akt Nowych*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2000, t. 5 (27), s. 207-228.

¹⁹⁴ AAN, Bank Polski SA w Warszawie 1924-1952, sygn. 286-309.

¹⁹⁵ AAN, Bank Handlowy SA w Warszawie 1870-1998, sygn. 48/62-48/419.

¹⁹⁶ AAN, Bank Gospodarstwa Krajowego w Warszawie 1924-1971, sygn. 596-726, 1130-1493, 1682-3162, 3229-4278.

¹⁹⁷ Tamże, sygn. 1494-1619.

¹⁹⁸ AAN, Państwowy Bank Rolny w Warszawie 1919-1950, sygn. 164-228.

¹⁹⁹ Tamże, sygn. 229-235.

²⁰⁰ Tamże, sygn. 701-888.

można dokumenty pomocy kredytowej z lat 1952-1969 dla rolników indywidualnych oraz gospodarstw zespołowych w zakresie wsparcia osadnictwa, odbudowy gospodarstw ze zniszczeń wojennych, likwidacji skutków powodzi i huraganów, wsparcia nauczycieli, lekarzy, weterynarzy wiejskich, prowadzenia wyspecjalizowanej uprawy i hodowli, ogrodnictwa, sadownictwa²⁰¹.

Cenne informacje odnaleźć można w zgromadzonych w zasobie AAN materiałach pamiętnikarskich: spisane w latach 1969-1970 wspomnienia, opisujące wyzwalanie ziem polskich przez Armię Czerwoną, Powstanie Warszawskie i próby udzielenia oddziałom powstańczym pomocy, zagospodarowywanie Ziem Odzyskanych, powojenną sytuację ziem polskich (zebrane w kolekcji dokumentacji konkursu Redakcji „Kuriera Polskiego” pod tytułem „Tak zaczęła się Polska Ludowa”) czy też gromadzone w latach 1956-1989 relacje i wspomnienia dotyczące działalności ich autorów w strukturach partii i organizacji lewicowych oraz historii ruchu robotniczego na ziemiach polskich od XIX wieku do czasów współczesnych (zbiór relacji dotyczących ruchu robotniczego)²⁰². Największy zbiór wspomnień zawiera jednak zespół akt Towarzystwa Pamiętnikarstwa Polskiego, zebranych w latach 1969-1991 jako rezultat kilkudziesięciu konkursów tematycznych (wymienić można między innymi konkursy „Kronika Polski Ludowej”, „Pamiętniki młodzieży polskiej”, „Pamiętniki kobiet polskich”, „Pamiętniki rejonów uprzemysłowionych”, „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej”, „Czym była i czym jest dla mnie Warszawa”, „Powojenna Warszawa – moja stolica”, „Czym jest dla mnie Kraków”, „Nasza gmina”, „Łączy nas ziemia”, „Opis mojej

²⁰¹ AAN, Bank Rolny w Warszawie 1950-1975, sygn. 8/1-8/53.

²⁰² Kolekcję tę przybliży opracowanie: W. Horst, *Relacje w zbiorach Archiwum Akt Nowych, „Teki Archiwalne. Seria Nowa”* 1998, t. 2 (24), s. 265-274. Baza źródłowa do badań polskiego ruchu robotniczego i zawodowego przedstawiona została w pracach: E. Kołodziej, *Źródła do dziejów polskiego ruchu robotniczego w zbiorach Archiwum Akt Nowych*, [w:] *Stan źródeł do dziejów polskiego ruchu robotniczego. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Centralne Archiwum KC PZPR 18 II 1983r.*, red. F. Tych, Warszawa 1985, s. 97-111; *Polski ruch robotniczy. Informator o materiałach źródłowych z lat 1900-1950 przechowywanych w Archiwum Akt Nowych*, oprac. E. Kołodziej, A. Pałasiewicz, Warszawa 1985; E. Kołodziej, A. Pałasiewicz, *Źródła do dziejów ruchu zawodowego w zbiorach Archiwum Akt Nowych (1908-1955)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1983, nr 1-2, s. 118-136.

wsi", „Wspomnienia lwowian z kresów południowo-wschodnich”, „Pamiętniki ziem zachodnich”). Autorami tych wspomnień byli przede wszystkim mieszkańcy wsi i małych miast, a opisywali realia życia codziennego właśnie tych miejscowości, stąd ich wartość dla badań regionalnych.

Ciekawe – choć o specyficznej tematyce – archiwalia znajdują się w zespołach akt centralnego zarządu więziennictwa państwa polskiego (Departamentu Więziennictwa Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego z lat 1945-1954, Centralnego Zarządu Więziennictwa Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z lat 1954-1957, Centralnego Zarządu Więziennictwa z lat 1956-1969, Centralnego Zarządu Zakładów Karnych i Aresztów Śledczych z lat 1969-1970, Centralny Zarząd Zakładów Karnych z lat 1971-1995): głównie opisowe i statystyczne sprawozdania z działalności poszczególnych placówek penitencjarnych. Na zakończenie wreszcie wspomnieć trzeba o aktach naczelnych organów partii politycznych, zgromadzonych w zasobie AAN: Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej z lat 1944-1948, Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej z lat 1944-1948, Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1948-1990²⁰³, Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego z lat 1945-1989, Rady Naczelnej Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1990-1999, Rady Krajowej Sojuszu Lewicy Demokratycznej z lat 1999-2008, Zarządu Głównego Porozumienia Centrum z lat 1990-2001, Zarządu Unii Wolności z lat 1994-2005. W zespołach tych zgromadzone są dokumenty o charakterze sprawozdawczym i informacyjnym (opisowe i statystyczne), obrazujące

²⁰³ Zasady kształtowania i zasoby archiwów tych trzech partii omawia praca: W. Horst, *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Centralnego Komitetu Polskiej Partii Robotniczej, Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944-1990)*, Warszawa 2006, s. 69-80, 107-127, 197-234. Spośród prac przyczynkowych, opisujących zawartość akt poszczególnych pionów Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej wspomnieć można opracowania: A. Chmiel, „Informacje” *Wydziału Organizacyjnego Komitetu Centralnego PZPR w Archiwum Akt Nowych*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 1997, t. 2 (24), s. 301-307; W. Janowski, *Organizacja, działalność i zawartość akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR (1948-1990)*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2000, t. 5 (27), s. 23-41; M. Teichert-Skrzypkowska, *Organizacja, kompetencje i zawartość akt Pionu Ekonomicznego KC PZPR 1948-1990*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2001, t. 6 (28), s. 121-130.

oczywiście w pierwszej kolejności działalność struktur lokalnych tych partii, ale również prezentujące w wielu aspektach sytuację wewnętrzną państwa polskiego.

W zasobie AAN znajduje się także interesująca dokumentacja nieaktowa, dotycząca wytyczania przebiegu polskiej granicy państwowej na jej poszczególnych odcinkach: dokumentacja kartograficzna (w większości w skali 1:5000) z lat 1919-1921 granicy z Niemcami²⁰⁴ oraz dokumentacja z lat 1955-1957 (również w większości w skali 1:5000) granicy Czechosłowacją²⁰⁵, ponadto dokumentacja kartograficzna prowadzonych w latach 1920-1938 prac melioracyjnych na terenach Polski²⁰⁶ oraz regulacji rzek, kanałów i innych cieków wodnych (z lat 1923-1938)²⁰⁷.

Jak wspomniano na wstępie, celem tego tekstu jest jedynie zasygnalizowanie pewnych zespołów i zbiorów z zasobu Archiwum Akt Nowych w Warszawie (niekiedy ujętych tu tylko w sumaryczne opisy poszczególnych grup aktotwórców o jednolitym charakterze czy tematyce wytwarzanej i gromadzonej dokumentacji), zawierających źródła mogące służyć do badań nad dziejami poszczególnych regionów, województw, powiatów, miejscowości państwa polskiego²⁰⁸. Zasób ten cieszy się niegasnącym i dużym zainteresowaniem za strony badaczy²⁰⁹, poszu-

²⁰⁴ AAN, Komisarz Rządu Polskiego do Wytknięcia Granicy Polsko-Niemieckiej w Poznaniu 1919-1923, sygn. 3-183.

²⁰⁵ AAN, Polsko-Czechosłowacka Komisja Mieszana do Wytyczenia Granicy Państwowej 1953-1957, sygn. 20-621.

²⁰⁶ AAN, Krajowe Towarzystwo Melioracyjne w Warszawie 1920-1951, sygn. 1-206, 207-364.

²⁰⁷ Tamże, sygn. 207-221.

²⁰⁸ Na wzmiankę zasługuje jeszcze jedna grupa aktotwórców – osoby prywatne i ich rękopiśmienne spuścizny, których dokumentacja zawiera cenne źródła do badań regionalnych. Osoby te częstokroć są bardzo aktywnie zaangażowane w działalność na rzecz społeczności lokalnych, stąd ich spuścizny gromadzą dokumenty, które nierzadko nie zachowały się w innych zespołach i zbiorach. Za przykład niech posłużą akta Karola Bertoniego, dyplomaty (miedzy innymi od grudnia 1923r. do lutego 1924r. pełniącego obowiązki ministra spraw zagranicznych), wykładowcy akademickiego, działacza społecznego. W jego spuściznie zachował się egzemplarz Statutu Komitetu Budowy Kościoła w Podkowie Leśnej (AAN, Akta Karola Bertoniego 1903-1949, sygn. 15), którego nie ma w zasobie archiwum parafialnego kościoła pw. św. Krzysztofa w Podkowie Leśnej ani w zbiorach Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Miasta-Ogrodu Podkowa Leśna.

²⁰⁹ W ostatnich latach średnia liczba odwiedzin w Pracowni Naukowej AAN wynosi około 6 tysięcy rocznie, zaś liczba udostępnianych jednostek inwentarzowych około 49 tysięcy teczek dokumentacji aktowej i rolek mikrofilmów. Jako przykłady wykorzystania zasobu

kujących źródeł nie tylko dla kluczowych tematów w dziejach całego państwa i narodu, ale także dla badań historii lokalnej, stanowiąc niewątpliwie cenne uzupełnienie bazy źródłowej gromadzonej w zasobach terenowych archiwów państwowych czy archiwów zakładowych jednostek samorządu terytorialnego. Wprawdzie odnalezienie dokumentów dotyczących interesującego badacza danego obszaru geograficznego czy administracyjnego wymaga zazwyczaj dość szczegółowej kwerendy archiwalnej, jednak znajomość ustroju administracyjnego ziem polskich i umiejętność posługiwania się pomocami ewidencyjnymi przeprowadzenie kwerendy takiej ułatwia²¹⁰. Innym ułatwieniem, które przyczyni się do większej popularyzacji zasobu AAN jako źródła pomocnego przy prowadzeniu badań regionalnych, może być powyższy tekst, i taką nadzieję kierował się jego autor.

Summary

**Resources for regional research in the fonds
of the Central Archives of Modern Records in Warsaw**

In spite of the fact that files stored in the Central Archives of Modern Records had been produced by central offices and institutions, their content is extremely valuable and interesting and could be used for research on various aspects of regional history from the late nineteenth century to modern times. The following article gives an insight into the Archives' records.

Słowa kluczowe: *Archiwum Akt Nowych, badania, historia, regionalizm, zasób, źródła*
Keywords: *Central Archives of Modern Records, studies, history of regions*

AAN do badań regionalnych, można podać opracowania: A.G. Dąbrowski, *Źródła do dziejów Terespolu w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, „*Studia Archiwalne*” 2004, t. 1, s. 109-118; W. Janowski, *Dokumentacja z lat 1945-1956 dotycząca Kujaw i Pomorza w zasobie Archiwum Akt Nowych. Od zakończenia okupacji niemieckiej do przełomu październikowego*, [w:] *Kujawy i Pomorze w latach 1945-1956*, red. W. Jastrzębski, M. Krajewski, Włocławek 2001, s. 181-192; Tenże, *Źródła do dziejów Kalisza w okresie 1945-1989 w zasobie Archiwum Akt Nowych. Casus partii politycznych*, [w:] *Calisiana rozproszone w archiwach polskich (1945-1989)*, red. G. Schlander, Kalisz 2015, s. 21-38; E. Kołodziej, *Źródła do dziejów Chojnic i powiatu chojnickiego w zbiorach Archiwum Akt Nowych*, „*Zeszyty Chojnickie*” 1998, nr 2 (16), s. 81-92.

²¹⁰ Typowanie jednostek inwentarzowych, których dokumenty należy przejrzeć w trakcie realizacji kwerendy, będzie szybsze i łatwiejsze w chwilę zakończenia procesu przetwarzania tradycyjnych pomocy ewidencyjnych w formie papierowej (inwentarze kartkowe i książkowe, spisy zdawczo-odbiorcze, spisy robocze) na postać elektronicznych przeszukiwalnych baz danych.